

СІМЕЙНО-РОДОВІ ІМЕНУВАННЯ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Сімейно-родовими іменуваннями вважаємо неофіційні назви, які утворюються від антропонімних означень предків, передаються спадково (щонайменше через три покоління), вживаються для номінації усіх членів сім'ї або ж родини і кожного її члена зокрема. Використовуючись для додаткової ідентифікації особи в середовищі, сімейно-родові іменування в поєднанні з іншими компонентами антропонімійної системи ідентифікують особу [1, с. 6].

Сімейно-родові іменування, поряд із розмовними варіантами особових імен, індивідуальними прізвищами, назвами за родичами (патронімами, метронімами та ін.), соціогруповими, топогруповими та іншими антропонімами, є окремим видом неофіційних іменувань людей на території України. Такі назви є вагомою частиною сучасного та історичного антропонімікону, мають свою специфіку використання, свої особливості і функціональне призначення, зокрема допомагають ідентифікувати особу в суспільстві і є невід'ємною складовою комунікативного акту.

Про віднесеність слов'ян до сім'ї ще на ранніх етапах розвитку суспільства вказував звичай називати осіб „родинно суміжними іменами”, і ці традиції були добре відомі всім членам конкретного комунікативного простору [3, с. 27]. Таке допрізвищеве родинне означення особи було змінною назвою і зберігалось, доки існувала пам'ять про особу, власна назва якої була твірною основою для нього. Коли зв'язок між денотатом і власною назвою був уже цілком зруйнований, вона втрачала таку актуальність, і номінування сім'ї здійснювалося за допомогою іншого оніма, про носія якого ще добре пам'ятали. Збереження назви за сім'єю й після повної десемантизації (при умові граматичної незмінності) є свідченням про її перехід у прізвище [3, с. 29].

Маючи здатність розширювати або звужувати функціонування протягом поколінь, сімейно-родова назва може зникати (спадкоємці

покинули межі антропонімного мікроколективу, померли чи отримали інше іменування), а може замінитися новішою, актуальнішою. Вважаємо, що сімейно-родові іменування в окремому антропонімному колективі несуть певну соціопсихологічну характеристику роду або родини, формують і передають взаємозв'язки з її членами, є певним виявом генотипу роду.

Сімейно-родові іменування в українській ономастиці були предметом зацікавлення ще з часу виходу перших досліджень з антропоніміки. Про них писали І. Франко, П. Чучка, М. Худаш, І. Сухомлин, Г. Бучко та Д. Бучко, Р. Осташ, М. Лесюк, Г. Аркушин, М. Микитиць-Дружинець, Н. Шульська, М. Наливайко та ін. Але проблем у вивченні сімейно-родових іменувань ще досить багато, починаючи з неусталеності термінології і завершуючи відсутністю системних досліджень цього класу найменувань в Україні загалом.

Метою нашої розвідки є дослідження мотиваційної бази сімейно-родових іменувань Тернопільщини. Збір матеріалу проводився експедиційним шляхом у 123 населених пунктах області.

Мотивом номінації вважаємо „екстралінгвальну причину вибору чи створення конкретної власної назви для певного об'єкта” [2, с. 124].

Здавна найпоширенішим способом творення неофіційних спадкових родових антропонімів були іменування за батьком (патроніми), матір'ю (метроніми), дідусем (пропатроніми), бабусею (прометроніми), чоловіком (андроніми), дружиною (гінеконіми) або іншими родичами чи членами сім'ї. П. Чучка називає дев'ять таких мотиваційних груп родичівських прізвищ, вводячи туди, крім названих вище, іменування за сином, братом, зятем [6, с. 200]. Зважаючи на те, що ці іменування є спадковими, то часто мотив номінації уже втрачений і інформатори його не знають або точно не можуть визначити, від назви котрого саме предка воно утворене.

Аналіз зібраного матеріалу показав, що основними мотивами неофіційної номінації родин на Тернопільщині послужили іменування предків, мотивовані в свою чергу іменами, прізвищами, індивідуальними прізвишками предків, а також андронімами та прометронімами.

Найчастіше етимонами сімейно-родових іменувань виступають імена. Чоловічими іменами мотивовано 270 таких назв: *Івасьові*¹ (Щит.): Івась

---

¹ Приклади подаємо у множині, бо їх так називають інформатори.

(< Іван), *Касіянові* (Наст.), *Стахові* (Гов., Сок.); жіночими – 131: *Горпинині* (Кол.), *Клавдині* (Гов., Мол., Пер.), *Корнельчині* (Гл.). Найбільше сімейно-родових іменувань утворено від структурних варіантів особових імен, а також застарілих або рідковживаних чи чужомовних варіантів імен. Таке явище зумовлено функціональними властивостями антропонімікону, його спрямуванням на диференціацію: рідковживані та застарілі імена відкидають можливість сплутування особи; якщо ж в антропонімному колі опиняються денотати з ідентичними іменами (цього не можливо уникнути, зважаючи на невеликий реєстр особових імен), то функцію вирізнення особи виконують їх варіанти.

Прізвища, будучи спадковими офіційними назвами, які вказують на належність людини до певної сім'ї [2, с. 155], можуть використовуватися і в неофіційній сфері комунікації. Практично усі вони в певних ситуаціях здатні вживатися в розмовних варіантах. Критерієм відбору прізвищ як мотиву утворення неофіційних іменувань, а не просто для розмовного вираження офіційної назви, слугують його незвичність, специфічність фонетичного оформлення або ж відсутність якоїсь іншої назви, яка могла б виконувати функцію виокремлення особи в мікроколективі. Відпрізвищеві неофіційні назви виникають на базі прізвищ носіїв чи їх родичів.

Причиною появи неофіційного сімейно-родового іменування часто виступає наявність давнішої назви родини. У межах сільської місцевості залишається серед актуальних давній „грунтовий” принцип ідентифікації особи. Якщо зять або невістка приходять до чужої хати, „на чужий ґрунт”, то вони, як правило, отримують назву родини, в домі якої оселилися. Трапляються і винятки: якщо нова особа мала дуже влучне прізвисько або незвичну сімейно-родову назву, а в родині, до якої вона прийшла, немає особливого іменування, то нове неофіційне іменування закріплюється за родиною.

Мотивом виникнення сімейно-родових іменувань часто служать прізвища по жіночій лінії, на відміну від прізвищ, які передаються у спадок по чоловічій лінії: сімейно-родові іменування *Баси* (Ст. 3б.) та *Галяберди* (Гл.) утворені від прізвищ бабусь по жіночій лінії; нами зафіксовано 124 такі назви.

У пропонованому дослідженні наявні сімейно-родові іменування, утворені від неофіційних назв жінок за чоловіком – андронімів, що є

загальнослов'янською мовною традицією [5, с. 26]. Вони утворювалися як від імен (повних і структурних варіантів), так і від інших іменувань чоловіка: *Антонишині* (Щит.): Антониха, *Демчишині* (Личк.): Демчиха, *Дічишині* (Воз.): Дічиха, пор. дячиха, *Козутишині* (Лл., Сок.): Козутиха, усього 77 назв. Мотивом шести неофіційних спадкових назв є неофіційні іменування батька, що в свою чергу утворені від імені бабусі (прометроніми): *Гандзюки* / *Гандзюкові* (Ос.): Гандзюк <Гандзя, *Ганчикові* (Наст.): Ганчик <Ганка, *Євчинові* (Пер.): Євчин <Євка. Причиною виникнення таких назв є факт виховання онуків бабусями.

У типовому сільському антропонімному мікролективі найчастіше для найменування особи вживається індивідуальне прізвище, яке не тільки номінує, а й характеризує носія. Оскільки набір лексем, які використовуються у функції прізвищ, є необмеженим, на відміну від репертуару власних імен та прізвищ, тому прізвища є найчастотнішим мотивом утворення сімейно-родових іменувань. Одну і ту ж особу можна назвати по-різному, але лише найпримітніші ознаки стають мотивами неофіційної номінації. Назва, переносячись на родичів і членів сім'ї, частково втрачає свою мотивацію, але в пам'яті народу зберігається ще якийсь період, доки жива пам'ять про першонасія, а далі становить лише спадкове найменування без чіткого мотиву. І. Сухомлин зазначає, що „більшість прізвищ¹ сьогодні нічого уже не означають, бо вони перейшли до синів, внуків, правнуків, які позбавлені тих рис, що мали їхні далекі предки”, хоча не відкидає і винятків [4, с. 35]. Серед сімейно-родових іменувань Тернопільщини, за даними нашого дослідження, трапляються й такі, які виражають особливості роду до сьогодні, наприклад: *Ворони* (Март., Нап.): в усіх носіїв найменування і їх предків чорне волосся і темні очі, *Білюсі* (Ст.3б.): всі члени родини мають біле волосся і білу шкіру. Ці назви найчастіше виникали за домінуючими зовнішніми спадковими ознаками.

Серед сімейно-родових назв, мотивованих індивідуальними прізвищами першонасія, виділяємо 10 груп:

– за зовнішньою характеристикою першонасія: *Високі* (Гумн.), *Зубаті* (Кол.): бабуса мала великі зуби, *Горбаньові* (Кон.): дід був горбатим, *Довгоносики*, *Шоу Довгоносиків* (Бер., Гов.): усі в сім'ї мають довгі носи, *Душкові* (Гумн.): батько носив штани із підтяжками-

---

¹ Автор до прізвищ відносить також сімейно-родові іменування.

„дужками”, *Крукові* (Сок.): дід мав дуже чорне волосся як крук, *Ліпути* (Бар.): усі члени сім’ї низькі за зростом, пор. ліліпути, *Лиховидові* (Туст.): першоносієй був завжди насуплений, *Моцні* (Гумн.): першоносієй був дуже сильний, *Патлаті* (Вис.): неохайні, *Пузяки* (Туст.): повні, *Худі* (Пер.): усього 109 назв;

– за внутрішніми ознаками, вдачею, поведінкою уподобаннями першоносієя: *Балабушки* (Жовтн.): батько до школи носив балабухи, *Барани* (Вис.): прадід був упертий, *Сплюхові* (Коз.): усі члени сім’ї ліниві, любили довго спати, *Штунди / Штундові* (Жук., Ст.3б.): протестанти; усього 93 назви;

– за діяльністю, професією, родом заняття першоносієя: *Гончарі / Гончарові* (Пер.), *Грайчикові* (Гумн.): музикант пор. ’грати’, *Гусачки* (Ябл.): тримали багато гусей, *Кошикові* (Пер.): плели кошики, *Леші* (Ябл.): за звуковою асоціацією до лісник, *Моряки* (Нап.): дід був моряком, *Орендарі* (Ст.3б.), *Помідоркові* (Гумн.): вирощували помідори; усього 150 назв;

– за етнічним походженням першоносієя: *Басараби / Басарабові* (Авг., Вис., В.Дед.), *Білоруси* (Лоп.), *Жиди / Жидові* (Бугл., Крөг., Оз.), *Москвичі* (Год.): переселилися з Росії, *Переселенці* (Нап.): лемки, *Польчині* (Сок.): бабуся полячка; усього 32 назви;

– за місцем чи особливістю місця проживання: *Задорожні* (Ув.), *3 поля* (Гов., Наст.): жили на хуторі, *3 чужої хати* (Наст.): купили в селі хату, про належність якої власнику ніхто не знає, *Кутецькі* (Воз.): живуть на куті села, *Мельникові* (Нап.): у 30-х роках ХХ ст. на місці хати був млин, *Підганкові* (Наст.): в їх хаті малий ганок, *Полюхові* (Кон.), *Соснії* (Гумн.): живуть біля соснової посадки, *Тарзянкові* (Гл.): живуть, як літературний герой, далеко від села, *Хріни* (Ст.3б.): на ґрунті багато хрону, *Червоні* (Ст.3б.): дах хати червоного кольору, *Якубикові* (Ст.3б.): живуть в Якубиковій хаті; усього 97 назв. Сімейно-родовими стали назви, які слугують відхиленням від основного ґрунтового звичаю слов’ян: оселятися на рідному місці, місці бездітних родичів або будувати нове житло.

Часто сімейно-родові назви іменування мотивуються прізвищем першоносієя за назвою населеного пункту, з якого він переселився. Це бувають як назви сусіднього села чи селища, так і назви далеких населених пунктів, бо із сусідніх може бути багато переселенців і назва не зможе виконувати функцій диференціації та інформації: *Воляни*

(Жовтн.): із с. Воля Теробовлянський р-н, *Кокоровці* (Лоп.): із с. Кокорів Кременецького р-ну, *Помаранські* (Оз.): із с. Поморяни Львівської обл. та ін.;

– **за випадком із життя першоносія:** *Гризанові* (Сок.): дід гриз корінь петрушки, *Цибульки* (Жовтн.): крали з городів цибулю, *Комарові* (Кон.): виписували журнал „Комар”, *Американці* (Ол.): отримували посилки з Америки, *Афганцеві* (Гумн.): першоносій служив в Афганістані, *Телефонові* (Пер.): найшвидше в селі мали телефон, *Манайлові* (Ром.): батько грав у виставі „Мина Мазайло”, *Печені* (Гов.): предок від панщини влітку ховався на гарячій печі, *Святі* (Вис.): родичеві з’явився образ Матері Божої; усього 25 назв;

– **за сімейними чи родинними відношеннями першоносія:** *Бабиного* (Гов.): першоносій жив у бабусі, *Бабії* (Циг.): батько мав багато жінок, *Жидки* (Юськ.): першоносій був нешлюбним сином жида, *Мареничі* (Наст.): багатодітна сім’я; усього 14 назв;

– **за соціальним положенням першоносія:** *Бідної* (Кр.), *Богачі* (Ванж., Гумн.), *Босі* (Козл.): після війни не мали взуття, були бідні, *Дідишині* (Сок.): бідні, пор. діди ’бідні’, *Кацюбкові* (Буд.): першоносій мав маленьку ділянку землі, схожу на коцюбку, *Масного* (Оз.): першоносій був багатим, купався, як вареник в маслі; усього 14 назв;

– **за вимовою, вживанням слів-паразитів або невмотивованим вживанням слів першоносієм.** Мотивами виступали вади вимови і дитяча вимова: *Веви* (Ванж.): замість „леви”, *Габенькі* (Ванж.): замість „р’ябенькі”, *Шпекові* (Сам.): шепелявив; перекручування слів, неправильна вимова: *Вулийки* (Ст.Зб.): бабуся називала олію „вулийко”, *Топірани* (Ванж.): „топіро” замість „тепер”; вживання нетипових для діалекту лексем: *Картузишині* (Юськ.): першоносій на кепку говорив „картуз”, *Шкапи* (Ябл.): прадід називав кобилу шкапою; слова-паразити, лайливі, звуконаслідувальні слова: *Азісові* (Гов.), *Дзіндритові* (Гов.), *Дріни* (Гов.); усього 44 назви.

– **за різними мотивами:** *Кутні* (Кон.): сім’я з прізвиськом Кутний /-а живуть на куті села, *Чорти* (Наст.): носії з довгим кучерявим волоссям, мають погану вдачу; усього 6 назв.

Значна кількість сімейно-родових назв у нашому дослідженні (27,3 %) мають нез’ясований мотив номінації: інформатори не могли пояснити або не пам’ятали його. Втрата мотиву сімейно-родових іменувань є нормальним явищем, зумовленим діахронічним „життям” назви. На сучасному етапі навіть не усі індивідуальні прізвиська мають відомі

мотиви. Серед найменувань із нез'ясованим мотивом номінації є незрозумілі слова і лексеми із прозорою семантикою, проте етимон найменування не може свідчити про мотивацію назви: *Бемові* (Кон.), *Берки* (Кост.), *Бомки* (Кост.), *Бродики* (Ябл.), *Голодні* (Кудр.), *Грибові* (Сн.), *Громові* (Гл.), *Гумени* (Лоп.), *Гульки* (Юськ.), *Лумумбові* (Сн.), *Милимкові* (Пер.), *Палчині* (Гл.), *Подояни* (Сн.), *Приймаки* (Сн.), *Риксієві* (Сн.), *Сали* (Гел.), *Чортові* (Кон.), *Шкури* (Добр.); усього 472 назви.

Сімейно-родові назви є важливим елементом антропонімічної системи кожного села. Поповнення репертуару сімейно-родових іменувань відбувається за рахунок розширення функції індивідуальних прізвищ, іменувань за родичами чи членами сім'ї (виділяють не одну особу, а усю сім'ю чи родину, що має відношення до денотата) і частковій втраті актуальності їх мотивів.

Мотивами номінації неофіційними родовими назвами на Тернопільщині, за даними нашого дослідження, слугували іменування за батьком, матір'ю, дідом, бабусею, прадідом, прабабусею та іншими предками. Найбільше сімейно-родових назв утворено від індивідуальних прізвищ першоносіїв, що вказує на широке використання останніх в антропонімічній мікросистемі. Майже третина сімейно-родових іменувань упродовж свого існування затратила мотивацію. Детальніші результати дослідження подаємо у таблиці.

<i>Мотиви виникнення сімейно-родових іменувань</i>	<i>Кількість іменувань</i>	<i>%</i>
Власне ім'я першоносія	401	23,2
Прізвище першоносія	188	10,9
Андроніми і метроніми	83	4,8
Індивідуальні прізвиська:	584	33,8
– за зовнішньою характеристикою першоносія	109	6,3
– за внутрішніми ознаками, вдачею, поведінкою уподобаннями першоносія	93	5,4
– за діяльністю, професією, родом заняття	150	8,7
– за етнічним походженням	32	1,9
– за місцем чи особливістю місця проживання	97	5,6
– за випадком із життя	25	1,4
– за сімейним чи родинним відношенням	14	0,8
– за соціальним становищем	14	0,8

– за вимовою, вживанням слів-паразитів або невмотивованим вживанням слів	44	2,5
– за різними мотивами	6	0,3
Незрозумілі або утрачені мотиви	472	27,3
Усього	1728	100

Список умовних скорочень назв населених пунктів

Авг. – Августівка; *Бар.* – Бариш; *Береж.* – Бережанка; *Бугл.* – Буглів; *Буд.* – Буданів; *Ванж.* – Ванжулів; *Вис.* – Високе; *Воз.* – Возилів; *В.Дед.* – Великі Дедеркали; *Гел.* – Геленків; *Гл.* – Глещава; *Гов.* – Великий та Малий Говилів; *Год.* – Годів; *Гумн.* – Гумніська; *Дор.* – Дорошівка; *Добр.* – Добриводи; *Жовтн.* – Жовтневе; *Жук.* – Жуківці; *Лл.* – Ілавче; *Коз.* – Козова; *Козл.* – Козлів; *Кол.* – Колиндяни; *Кон.* – Конюхи; *Кост.* – Костянтинівка; *Крог.* – Крогулець; *Кудр.* – Кудринці; *Личк.* – Личківці; *Лоп.* – Лопушне; *Март.* – Мартинівка; *Мол.* – Молотків; *Нап.* – Нападівка; *Наст.* – Настасів; *Оз.* – Озерна; *Ос.* – Осівці; *Пер.* – Переволока; *Ром.* – Ромашівка; *Сам.* – Самолуски; *Сн.* – Сновидів; *Сок.* – Соколів; *Ст. Зб.* – Старий Збарж; *Туст.* – Тустоголови; *Ув.* – Увисла; *Циг.* – Цигани; *Щит.* – Щитівці; *Юськ.* – Юськівці; *Ябл.* – Яблунів.

Список використаної літератури

1. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica*. – К. : „Кий”, 2002. – С. 3 – 14.
2. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
3. Медвідь С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.03 – слов'янські мови / С. М. Медвідь. – К., 2000. – 36 с.
4. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви / І. Д. Сухомлин // *Говори і ономастика Наддніпрянщини*. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30 – 58.
5. Чучка П. П. Андронім / П. П. Чучка // *Українська мова. Енциклопедія* / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К., 2000. – С. 26.
6. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / Павло Чучка. – Ужгород, 2008. – 671 с.

Анотація

У статті на матеріалі антропонімії Тернопільської області подано спробу мотиваційної характеристики одного з класів неофіційної антропонімної системи – сімейно-родових іменувань.

Ключові слова: неофіційна система іменування, сімейно-родове іменування, прізвисько, мотив номінації.

Аннотація

В статті на матеріалі антропонимії Тернопольської області представлено спробу мотиваційної характеристики одного з класів неофіційної антропонимної системи – сімейно-родових іменувань.

Ключевые слова: неофициальная система именованя, семейно-родовое именование, прозвище, мотив номинации.

Summary

The article on the material anthroponyms Ternopil region presents an attempt motivational properties of a class of informal anthroponymic system – family and tribal naming.

Key words: informal naming system, family and generic naming, named, motive nomination.

УДК 81'373.232: 81'373.6

Вирста Н. Б.
*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

УКРАЇНСЬКІ ТА НІМЕЦЬКІ ПРІЗВИЩА, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ ПРОФЕСІЙ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ)

Назви осіб за професією та родом діяльності належать до апелювативних іменувань, які первісно ідентифікували особу за ознаками, що прямо відповідали реальному станові речей. Творення та функціонування цих назв значною мірою пов'язані з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства в цілому, процесами, що відбувалися у виробничій сфері в певній історичній ситуації, та ін. [2, с. 9]. Характеристика змісту, аналіз словотвірної будови назв за професією викладені у багатьох дослідницьких працях українських та німецьких учених (П. Білоусенко, Р. Керста, І. Ковалик, І. Сухомлин, М. Худаш; К. Kunze, А. F. Pott, M. Gottschald, Н. Gerholz, F. Molle, R. Palla, R. Reith та ін.).

Об'єктом нашого дослідження послужили сучасні українські та німецькі прізвиська, мотивовані назвами професій, занять чи посад. Прізвиська для аналізу почерпнуто головним чином із сучасних українських та німецьких лексикографічних джерел, а також власних